SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI ḽA U THOMA (P1)

LARA 2019

TSUMBANḒILA YA U MAKA

MARAGA: 70

Tsumbanḓila iyi ya u maka i na masiaṱari a 9.

Vhuṋe ha khanḓiso ho vhaledzwa *Iyani kha siaṱari ḽi tevhelaho*

KHA VHA PFESESE:

- Memorandamu uyu u tou vha tsumbanḓila fhedzi ya u thusa vhaṱoli/vhamaki.
- Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga woṱhe lini.
- Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho ṱaniwaho kha phindulo yeneyo.
- Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi ṅewe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiiwaho kha muṱangano wa ndinganyiso.
- Memorandamu uyu u ḓo thoma wa dzulelwa dzulo nga vhoṱhe vha kwameaho musi u ṱola/maka hu sa athu u thoma.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONḒIVHO

NDAELA KHA VHAṰOLI/VHAMAKI

Maga a u ṱola/maka tholokanyonḓivho:

- Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleṱo wo khakheaho na vhukhakhi ha luambo kha phindulo zwi songo ṅewa ndaṱiso nga nnḓa ha musi vhukhakhi honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhakhi vhu ḓi fanela u sumbedzwa.)
- Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luṅwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye iṱo kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha ḓi pfala, hu songo vha na ndaṱiso. Honeha, arali ipfi ḽi bvaho kha luṅwe luambo lwo shumiswaho kha tshibveledzwa nahone ḽa lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a ṱanganedzea.
- Kha mbudziso dzo vuleaho, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/Thikhedzo/ṱhuṱhuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- A hu na maraga dzine dza tea u avhelwa phindulo dzi ṱoḓaho NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE. Tshiitisi/Thikhedzo/ ṱhuṱhuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- Musi phindulo ya ipfi ḽithihi yo lavhelelwa, hone mulingiwa a ṅea fhungo ḽothe, kha a ṅewe maraga; tenda fhedzi ipfi ḽo lavhelelwaho ḽa talelwa kana ḽo sumbedzwa.
- Musi mbuno mbili/tharu dzi tshi ṱoḓiwa, ngeno nnzhi dzo ṅekedzwa, kha vha make fhedzi mbili/tharu dza u thoma.
- Kha vha ṱanganedze u fhambana ha nyambotavhi.
- Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha ṱanganedze ZWOṰHE, ḽeḓere ḽi livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo ṅwalwaho nga vhuḓalo.

MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA U WANA ṰHALUTSHEDZO NA U PFESESA

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

1.1 Ndi ngauri ṅwana a tshi bebiwa u vha a si na tshine a ḓivha/ṱalukanya.√ (1)

1.2 - Ndi u konḓelela.
- U vha na mbonelaphanḓa.
- U khwaṱhisa tshanḓa.
- Mikhwa na milayo.

[Zwivhili fhedzi.]√√ (2)

1.3 - Ndi u kaidza ṅwana uri a si tambise zwishumiswa zwa mulilo.
- Ndi u kaidza ṅwana uri a songo bambela hune ha vha na maḓi manzhi.

[Zwivhili fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

1.4 - Ndi u gudisa ṅwana mikhwa yo teaho.√
- U tshila nga u vha tsumbo/tshivhoni muṱani.√ (2)

1.5 - U ṱhogomela/vha na ndavha na khonani dzine ṅwana wau a tamba nadzo.
- Vhabebi kha vha ḓivhe khonani dza ṅwana/vhana vhavho.
- Vha songo tendela ṅwana/vhana vha tshi ya maḓikiṱani a vhusiku.
- Vhabebi kha vha ḓivhe vhabebi vha khonani dza vhana vhavho.
- U ḓivha hune vhana vhavho vha tamba hone.

[Zwivhili fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

1.6 Ndivho ya muṅwali ndi u tsivhudza vhana uri vha songo tenda u langwa nga mitsiko ya dzikhonani/zwigwada/Vhabebi kha vha tsivhudze vhana kha zwikhukhulisi zwine vha nga ṱangana nazwo vhutshiloni.√√ (2)

1.7 Ṅwana u lulamiswa na u gudiswa kutshilele kwonekwone musi a tshee muṱuku.√√ (2)

1.8 C/u ṱuṱuwedza vhushaka havhuḓi vhukati ha mubebi na ṅwana. (1)

1.9

Mvelele ya musalauno/Tshikhuwa√	Mvelele ya musalauḽa/Tshivenḓa√
Ṅwana o vhofholowa, u vhudza mubebi thaidzo (khaedu) dzawe/ mubebi na ṅwana vha somolana zwa haṋwani.√	Ṅwana ha ambi na mubebi nga ha thaidzo dzawe, u vhudza makhadzi kana muṅwe muthu muhulwane a vha ene zhendedzi ḽa mafhungo awe.√

(4)

1.10 - Ndo vha ndi tshi ḓo dzula fhasi na ṅwana wanga nda mu kaidza.
- Ndo vha ndi tshi ḓo mu sumbedza zwiito zwivhi zwe a ḓidzhenisa khazwo na masiandaitwa ane a nga ṱangana nao.
- Ndo vha ndi tshi nga mu isa ha vhashumelavhapo uri vha lingedze u mu thusa kha u ḓibvisa kha ayo maitele mavhi.
- Ndo vha ndi tshi ḓo mu ṱoḓela vhathu vhahulwane vha muṱa/vhafunzi/ vhadededzi uri vha mu laye kha maitele awe a si avhuḓi.

[Maraga 3 kha mbuno tharu dzi pfalaho.]√√√ (3)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

1.11 Tshi ri gudisa uri muṱa wo takalaho u ḽa wothe fhethu huthihi/Muṱa kha u ite zwithu u fhethu huthihi. √√ (2)

1.12 Ndi a takala√ musi ndi tshi vhona muṱa wa vhathu vha ḽaho vhoṱhe vho takala.√ (2)

1.13 Ee, a a ṱanganedzea.
- Muṱa u a kona u dzula woṱhe fhethu huthihi.
- Hu a fhaṱea vhushaka havhuḓi vhukati ha miraḓo ya muṱa.
- Vhana vha guda u amba vho vhofholowa na vhabebi vhavho.

KANA

Hai, ha ṱanganedzei.
- Maitele a Tshivenḓa ha tendi vhabebi vha tshi ḽa na vhana fhethu huthihi.
- Zwi ita uri vhana vha nyadze vhabebi.
- Vhana a vha koni u ita zwine vha funa vha tshi shavha vhabebi.
- Mufumakadzi ha ṋei vhathu zwiliwa o ima.
- Muthu ha nwi/ḽi maḓi/zwiliwa o ima.

[Maraga 2 kha mbuno mbili dzi pfalaho.] √√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA B

1.14 Vhuṱumani ndi ha uri zwibveledzwa zwoṱhe zwi khou amba nga ha vhushaka vhune ha tea u vha hone muṱani.√ Kha mafhungo a **TSHIBVELEDZWA TSHA A**, hu khou bviselwa khagala vhuḓifhinduleli ha mubebi kha kualusele kwa ṅwana,√ ngeno kha **TSHIBVELEDZWA TSHA B** ri tshi vhona muṱa une wa sumbedza vhushaka havhuḓi vhukati ha vhabebi na vhana vhe fhethu huthihi.√

[Maraga 3 kha phindulo i pfalaho.] (3)

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO

MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI AṄU

Nḓila ya u maka manweledzo:

Manweledzo a tea u makiwa nga nḓila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga**:
  - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (maraga 1 kha mbuno).
  - Maraga 3 ndi dza luambo.
  - Ṱhanganyelo ya maraga: 10

- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
  - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
  - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3

- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Khouthesheni dza u bva kha 6–7: ni songo avhela maraga dza luambo
  - Khouthesheni dza u bva kha 1–5: avhelani maraga 1 ya luambo

PFESESANI:

- **Tshivhalo tsha maipfi:**
  - Vhamaki vha tea u khwaṱhisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho.
  - Vha songo ṱusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwaho tsho khakhea. Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo ḽa u fhedzisa ḽi re ntha ha tshivhalo tsho tetshelwaho, vha litshe ayo maṅwe a manweledzo o salaho.

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA C

NO.	KHOUTHESHENI	NO	MBUNO
1	'Musi muthu o neta u tea u ḓiambusa hu u itela u bvisa mabiko na u netulusa muvhili u itela uri khofhe dzi fare zwavhuḓi.'	1	Muthu kha ṱambe a sa athu u eḓela u itela u fara khofhe zwavhuḓi.
2	'Lufherani lwa u eḓela kha hu vhe fhethu ho dzikaho hu si na phosho uri muvhili u awele zwavhuḓi hu si na u khakhisea nga miungo ya radio, theḽevishini kana luṱingothendeleki.'	2	Lufherani lwa u eḓela hu songo vha na phosho.

3	'Muthu u tea u eḓela tshifhinga tsho linganelaho tshine tsha anganyelwa henefha kha awara dza malo uri a vuwe muvhili wawe wo netuluwa.'	3	Tshifhinga tsho anganyelwaho tsha u eḓela ndi awara dzi swikaho henefha kha dza malo.
4	'U ṱanganedza luṱingo vhusiku muthu o eḓela zwi vhanga uri u dzhie tshifhinga u dovha hafhu wa farwa nga khofhe.'	4	U ṱanganedza luṱingo vhusiku zwi khakhisa khofhe.
5	'Zwiluḓi naho zwi zwavhuḓi muvhilini wa muthu, zwi tea u nwiwa tshifhinga tsha u eḓela tshi sa athu u swika ngauri zwi ita uri muthu a vuwe lu sa fheli a tshi ya u ḓithusa.'	5	Zwiluḓi zwi tea u nwiwa nga tshifhinga tsho teaho.
6	'Mishonga ya u thivhela khofhe a yo ngo vhuya ya fanywa u nwiwa ngauri i khakhisa kueḓetshele kwavhuḓi.'	6	Mishonga ya u thivhela khofhe i songo nwiwa.
7	'Ndi zwa ndeme u tandulula thaidzo ye muthu a ṱangana nayo masiari musi a sa athu u eḓela ngauri zwa sa ralo u ḓo fhedza tshifhinga tshilapfu a tshi khou humbulesa nga hayo.'	7	Muthu kha tandulule thaidzo musi a sa athu u eḓela.
8	'U eḓela ndi maitele avhuḓi a u awedza muvhili khathihi na muhumbulo.'	8	Muthu kha awedze muvhili na muhumbulo nga u eḓela.

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

U eḓela ndi tshithu tshavhuḓi, ndi ngazwo muthu a tshi fanela u ṱamba uri a fare khofhe zwavhuḓi. Lufherani lwawe hu songo vha na phosho nahone muthu u anganyelwa u eḓela awara dza henefha kha malo. U ṱangadedza luṱingo vhusiku zwi a mu na u nwa zwiluḓi na mishonga ya u thivhela khofhe musi a sa athu ya u eḓela khakhisa khofhe. Hone thaidzo dza masiari kha dzi tandululwe muthu a sa athu u eḓela u itela uri a kone eḓela khofhe dzavhuḓi. Muthu kha awedze muvhili na muhumbulo nga u eḓela

[Maipfi a 92]

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Maga a u ṱola/maka

- Mupeleṱo:
  - Phindulo ya ipfi ḽithihi i tea u ṅewa maraga naho mupeleṱo wo khakhea, nga nnḓa ha musi vhukhakhi uho vhu tshi shandukisa ṱhalutshedzo ya ipfi leneḽo.
  - Kha phindulo ya fhungo ḽo ḓalaho, vhukhakhi ha mupeleṱo vhu tea u ṅewa ndaṱiso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
  - Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (aburivesheni), phindulo i tea u ṅewa i kha mupeleṱo wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafhungo zwi tea u vha zwi kha ḓivhafhungo/girama yoneyone, nahone yo ṅewa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha ṱanganedze ZWOṰHE, leḓere ḽi tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo ṅwalwaho nga vhuḓalo.

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

3.1 Ndi tshikili tsha u gudisa u lugisa/maga goloi,√ ngauri kha tshifanyiso hu vhonala goloi ine ya khou lugiswa/magiwa. √ (2)

3.2 Mulaedza ndi wa uri vha gudisa nga nḓila ine a hu na tshine muthu a ḓo sala a sa tshi ḓivhi nga ha u lugisa/maga goloi/Vha gudisa vho ḓimisela nahone nga nḓila i sa shaedziho na khathihi.

[Na zwiṅwevho zwi pfalaho.]√√ (2)

3.3 Ndi khephusheni/ndi fonto khulwane/madanzi.√ I khou shuma u kunga vhaṱaleli uri vha ye u guda u lugisa/maga goloi.√ (2)

3.4 B/vhagudisi vha hone vha na nḓivho yo dziaho vhukuma.√ (1)

3.5 Ee. Ndi ralo ngauri:
- Vhunzhi ha avha vhashumi vha vhonalaho afha ndi vhaswa.
- Vhaswa vha dzhenelela kha nḓowetshumo dza vhuinzhiniara vha nga vhuelwa vhukuma nga u wana zwikhala zwa mushumo.
- Vhaswa vha tsha ḓi vhaho na nungo na ndalukanyo dzo teaho ndi/vha nga vha tshiko tshihulwane tsha ikonomi shangoni.

[Arali mulingiwa a ḓa na kuhumbulele kwo fhambanaho na ukwu, vhamaki/vhaṱoli kha vha sedzuluse vha avhele maraga ho teaho.]

[Maraga 3 kha mbuno tharu dzi pfalaho.]√√√ (3)
[10]

MBUDZISO YA 4: KHATHUNI

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

4.1 Ndi guda uri tshikoloni kha ri ḓikumedzele kha mishumo yashu ya tshikolo/U zwifha a si zwavhuḓi.

[Kana zwiṅwevho zwi pfalaho.] √ (1)

4.2 U sumbedza o dinalea/sinyuwa.√ (1)

4.3 Kha fureme ya 1, vhana vho tou ḓidzhenisa tshoṱhe kha zwa pfunzo zwine zwa vha zwo lavhelelwaho tshikoloni√ ngeno kha fureme ya 3 vhana vha khou vhangisana/lwela thambo ine vha khou i shumisa henefho kiḽasini, zwine zwa vha zwiito zwo bvaho tshikoloni/zwi sa takadzi/zwi sa ṱanganedzei.√ (2)

4.4 C/ḽisalavhunzhi.√ (1)

4.5 Hu khou ṱaniwa vhuḓifhinduleli ha vhana vhane vha kona u ḓigudisa nga vhone vhaṋe/U ḓikumedzela tshoṱhe kha mushumo wa tshikolo.√√ (2)

4.6
- Vhagudi/vhana vha litshe zwa u lwa/semana kiḽasini.
- Zwikoloni kha hu vhe na milayo yo khwaṱhaho i langaho vhuḓifari ha vhana.
- Vhana vha tea u diṋekedzela mishumoni yavho ya tshikolo.
- Muthu a tshi ṱoḓa tshithu kha tou humbela.

[Zwiraru fhedzi zwi pfalaho.] √√√ (3)
[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NḒILA YONE

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

5.1 V**hulimi** ndi hone ho faraho ikonomi ya shango la̓shu. √
Zwiliṅwa zwa makhadzi wanga zwo li̓wa nga zwivhungu. √ (2)

5.2 Muanalo zwiliṅwa zwawe zwo vha zwi tshi tou titima vhukuma ngauri/vhunga√ o vha e na tshomedzo dzo̓the dzo teaho mushumo uyo. √ (2)

5.3 **U ḓo vha thu̓thuwedzo** khulwane kha vha thangana yawe/O vha thu̓thuwedzo khulwane kha vha no ḓo vha thangana yawe. √ (1)

5.4 Isani.√Vhabebi **isani** vhana zwikoloni.√ (2)

5.5 Ḓuvha la̓ tshivhidzo vhamusanda **vho vha vha songo takala**.√ (1)

5.6 Li̓ nga shandukisa kuhumbulele kwa vhaswa vhane vha dzhia vhulimi u mushumo wa fhasi/u sa dzi/u sa pfumisi lune vha nga mbo ḓi thoma u tevhela/takalela bu̓do ili̓/dzhia bu̓do la̓ vhulimi li̓ la̓ ndeme vhutshiloni/Vhaswa vha tea u dzhiela nt̓ha vhulimi vhunga na wone u mushumo u dzhenisaho masheleni manzhi./

[Maraga 2 kha muhumbulo u pfalaho.]√√ (2)
[10]

T̓HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUT̓E: 70